

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Трубников,
професор НЮА України

Проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України

Необхідність реформування всієї кримінально-виконавчої системи України¹ і приведення її у відповідність з міжнародними стандартами обумовлена не тільки вступом України до Ради Європи, а й велінням часу. Останній Виправно-трудоий кодекс України був прийнятий у 1970 р. і введений в дію в 1971 р. Значні соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні, не знайшли відображення у чинному виправно-трудоому законодавстві України. Починаючи з 1991 р. вищими законодавчими і виконавчими органами влади і управління здійснюються заходи по внесенню змін і доповнень у виправно-трудоє законодавство². Так, Законом України від 27 липня 1994 р. Виправно-трудоий кодекс України доповнений ст. 76¹, де розглядаються особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі вагітними жінками, які мають дітей у віці до трьох років; вне-

¹ Термін «кримінально-виконавча система» одержав законодавче оформлення з набранням чинності Закону України від 11 грудня 1998 р. № 312-ХІV «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України в зв'язку з утворенням Державного департаменту України з питань виконання покарань (Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 4. — Ст. 35).

² Так, із урядової доповіді, представленої Україною на чергову сесію Комітету проти катувань ООН, що проходила в Женеві з 28 квітня по 9 травня 1997 р., випливає, що Кабінет Міністрів України своєю постановою від 11 липня 1991 р. № 88 затвердив Концепцію реформи кримінально-виконавчої системи, яка передбачає вдосконалювання чинного законодавства; розробку і прийняття нового кримінально-виконавчого законодавства; наступний розвиток і зміцнення матеріальної бази місць позбавлення волі; розробку і впровадження нових методів виховної роботи з засудженими; кадрове забезпечення реалізації реформи.

сені зміни в ст. 39¹, відповідно до яких жінкам, що мають дітей у дитячих будинках при виправно-трудових установах, дозволений короткостроковий виїзд за межі місць позбавлення волі для благоустрою дітей; у ст. 39 дозволені телефонні розмови; у ст. 41 збільшена кількість посилок і передач і т. ін. З 1992 р. заробітна плата засудженим нараховується в повному обсязі (скасований так званий «понижуючий коефіцієнт»), запроваджені нові норми харчування.

Підготовлений новий проект Кримінально-виконавчого кодексу України. В доповіді, представленій Кабінетом Міністрів України на чергову сесію Комітету проти катувань ООН, відзначається, що кодекс розроблений з урахуванням вимог Європейської конвенції з прав людини, Європейських тюремних правил (1987 р.), Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, прийнятих ООН у 1984 р., інших міжнародних актів. Вимоги Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання враховані в ст. 9 проекту кодексу «Основні права засуджених», де в п. 2 зазначено, що засуджені мають право на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, власної людської особистості; вони не повинні піддаватися жорстокому чи принижуючому людську гідність поводженню.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 р. затверджена Програма приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах, до відповідності з міжнародними стандартами. На забезпечення її виконання додатково виділено камерних площ на 4000 місць, реконструйовано і побудовано гуртожитків для засуджених на 8,9 тис. місць. Розпочато переобладнання приміщень гуртожитків казарменого типу під блокове розміщення засуджених, як це прийнято в деяких європейських державах. У виправно-трудових установах створені кімнати для відправлення релігійно-культових обрядів, періодично організуються зустрічі засуджених з служителями культу. До штатів виправно-трудових установ уведені спеціальні психологічні служби. У практику діяльності цих установ уведені прогресивні методики психолого-педагогічної корекції і соціальної діагностики поводження з особою засудженого.

У 1992–1995 рр. виправно-трудові установи (зокрема Донецької, Житомирської, Київської, Одеської, Харківської,

Чернігівської і деяких інших областей) відвідали представники різних зарубіжних організацій, у тому числі посольств ФРН, США, Великої Британії в Україні, експерти Ради Європи. За результатами цих відвідувань не було виявлено порушень прав людини. Відповідно до висновків експертів Ради Європи, які мали можливість зустрітися з заарештованими і засудженими, співробітниками місць позбавлення волі і суддями, українське кримінально-виконавче законодавство вже в основному відповідає міжнародним вимогам щодо гарантій прав засуджених, їх правового становища.

Проте, на наш погляд, розпочаті заходи по вдосконаленню виправно-трудового законодавства України не внесли яких-небудь кардинальних змін у кримінально-виконавчу політику. Гуманізація кримінально-виконавчої політики, здійснена на практиці, не була ув'язана з проблемою соціальної профілактики, зокрема з профілактикою рецидивної злочинності серед звільнених з місць позбавлення волі.

Кримінально-виконавча система України сьогодні стикається з багатьма труднощами і проблемами. Погіршується кримінологічна характеристика засуджених до позбавлення волі і звільнених від відбування покарання. Щорічно місця позбавлення волі поповнюють 70 тис. осіб і близько 50 тис. з них звільняються. Доля багатьох звільнених з відбуттям всього строку покарання, призначеного за вироком суду, а також умовно-достроково невідома правоохоронним органам. Їм не надається необхідна соціальна допомога, відсутній відповідний соціальний контроль і нагляд за їх поведінкою у побуті і на виробництві. З більш ніж 230 тис. відбуваючих позбавлення волі¹, понад 30 тис. є хронічними алкоголіками і наркоманами. На 1 листопада 1996 р. в Україні зареєстровано 10 800 ВІЛ-інфікованих громадян, значний відсоток яких потрапляє в установи виконання покарань. Нестача медичних препаратів, зростання захворювань на туберкульоз та інші інфекційні захворювання, а якщо врахувати, що багато звільнених з місць позбавлення волі не пройшли або не завершили курс необхідного лікування, то можна уявити, який величезний криміногенний заряд вони несуть у собі.

¹ Див.: *Фросевич Л.* Місць у в'язницях немає, але держава саджає за «колючку» усі нові контингенти ув'язнених // Тюрма і воля. — 1999. — № 29.

Постійне зростання кількості засуджених до позбавлення волі ускладнює процес виконання вироку суду¹. У відділеннях соціально-психологічної служби (вони раніш називалися загонами), де за штатом передбачено тримання близько 75 засуджених, знаходиться в 1,5–2 рази більше. Це є порушенням не тільки санітарно-гігієнічних, а й соціальних норм. Для засуджених особливої актуальності набувають проблеми пенітенціарної і постпенітенціарної адаптації. Вже в процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі назріває необхідність вирішувати ті проблеми, з якими особа зіткнеться після звільнення. Поставлення значної кількості частини населення України в умови, в яких вони відчужені від основних людських цінностей і піддаються впливу тюремної субкультури, створює загрозу внутрішній безпеці суспільства. З'являється великий прошарок людей, які провели свої молоді і важливі для становлення особистості роки в місцях позбавлення волі і тому також становить собою джерело дестабілізації і соціальної напруженості в суспільстві.

Держава змушена витратити величезні кошти на тримання засуджених у тюрмах і колоніях. В умовах обмежених ресурсних можливостей широке застосування покарання у вигляді позбавлення волі приводить до відволікання засобів, які держава могла б витратити на важливі соціальні програми в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Перед Україною стоїть мета державоутворення, а для осіб, що вчинили злочини і покарані у кримінальному порядку, — створення дійсно кримінально-виконавчої, а не каральної системи. На наш погляд, необхідна нова концепція кримінально-виконавчої політики держави, яка б передбачала конкретні заходи щодо приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі у відповідність з міжнародними стандартами, трудового і побутового влаштування звільнених з місць позбавлення волі, створення дійових форм

¹ На наш погляд, в установи виконання покарання повинні направлятися тільки найбільш небезпечні злочинці (які вчинили особливо тяжкі і тяжкі злочини). Особи, що вчинили злочини, які не є тяжкими, і засуджені до позбавлення волі, повинні відбувати цей вид кримінального покарання в установах відкритого типу (колоніях з полегшеним режимом чи колоніях-поселеннях), або до цієї категорії засуджених мають застосовуватися примусові заходи, не пов'язані з позбавленням волі. Тоді може бути благополучно розв'язана проблема включення засуджених у систему загальноцивільних відносин і справляння на них необхідного виховного впливу.

соціального контролю (відкритого і негласного) за поведінкою таких осіб у побуті і на виробництві. А головне, така концепція повинна відобразити нові підходи до людини, яка вчинила злочин. Адже у ст. 3 Конституції України прямо говориться про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в Україні визнаються найвищою соціальною цінністю.

На наш погляд, нова кримінально-виконавча політика України повинна відображати:

стратегічний напрямок розвитку кримінально-виконавчої системи шляхом ефективного виконання кримінального покарання і результативної діяльності установ виконання покарань та інших органів держави по успішному здійсненню процесу соціальної адаптації звільнених від відбування покарання, розроблений з урахуванням змін законодавчої та іншої нормативної бази, а також на підставі наукових досліджень і узагальнення позитивного досвіду роботи, визначити механізм і етапи її реалізації;

єдність і взаємозв'язок принципів і завдань кримінально-го і кримінально-виконавчого законодавства, визначення понять мети призначення і виконання покарання, створення умов для однакового застосування закону, рівноправності, індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності і покарання, виключення розбіжностей як у цілому галузей, так і окремих їх інститутів і норм;

кримінологічні дослідження як теоретичну і емпіричну базу вдосконалення кримінального і кримінально-виконавчого права. Будь-які новели в законодавстві, а тим більше прийняття нових системних законів, таких як кодекси, мають перевірятися кримінологічними і соціологічними експертами. Повинна бути розроблена теорія, способи і методи такої апробації;

реальні можливості держави і суспільства і правову свідомість населення при розробці програм, спрямованих на розв'язання назрілих проблем у кримінально-виконавчій системі;

пошук нетюремних видів покарань і шляхів пом'якшення правового становища засуджених, що вчинили злочини, які не є тяжкими¹.

¹ За словами Голови парламентського комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності і боротьби з організованою злочинністю і корупцією Верховної Ради України Ю. Кармазіна, «за так звані дрібні злочини відбуває покарання десь одна п'ята частина ув'язнених» (Тюрма і воля. – 1999. – № 29).

Реформа кримінально-виконавчого законодавства України має передбачати:

створення Концепції реорганізації кримінально-виконавчої системи України, де слід спрогнозувати: розробку нового кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням положень і принципів нової кримінально-виконавчої політики; узагальнення діяльності установ виконання покарань та інших органів держави, що виконують кримінальні покарання, координацію виконання міжнародних договорів і угод;

розробку Положення про поетапний перехід кримінально-виконавчої системи до Міністерства юстиції України; матеріальне, кадрове, фінансове, організаційне і наукове забезпечення кримінально-виконавчої системи; розмежування повноважень між центральними державними і місцевими (регіональними) органами і установами, які виконують кримінальні покарання; створення умов для відбування покарання засудженими в основному на території тієї області, де вони проживали; забезпечення відповідно до міжнародних норм роздільного тримання осіб, уперше і повторно засуджених, а також таких, які позитивно характеризуються і злісно порушують вимоги режиму виконання і відбування покарання, диференційованого підходу до режиму відбування покарання, поетапні зміни умов тримання залежно від поведінки засуджених;

розробку нової редакції Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудова установ¹, що докладно регламентують порядок і умови виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Основними показниками діяльності установ виконання покарань слід розглядати не рівень рецидиву злочинів серед відбуваючих покарання або серед звільнених від покарання, а ефективну ізоляцію засуджених, підтримку порядку і умов відбування покарання, формування у засуджених почуття відповідальності за свої вчинки, вироблення законослухняної поведінки;

розробку на базі Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого альтернативного проекту Кримінально-виконавчого кодексу України, його опублікування і обговорення з широким залученням наукової громадськості;

¹ Нові Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудова установ, затверджені і введені в дію наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110, у цьому значенні нічого не змінюють, основні положення умов тримання засуджених до позбавлення волі та їх правове становище залишилися без змін.

різке скорочення кількості осіб, які тримаються в СІЗО¹, а потім у всіх видах установ виконання покарань; у наступному — скорочення кількості установ виконання покарань, чисельності співробітників кримінально-виконавчої системи та інших служб, що забезпечують функціонування цієї системи;

комплекс заходів щодо соціального захисту і заходів щодо соціальної реабілітації співробітників установ виконання покарань і вільнонайманих співробітників, а також співробітників інших органів держави, що входять у кримінально-виконавчу систему;

радикальну зміну системи видів установ виконання покарань: розробку нових моделей різноманітних видів установ виконання покарань; створення установ виконання покарань центрального державного і місцевого (регіонального) значення; поліпшення матеріально-побутової бази місць позбавлення волі; введення нової служби соціальних працівників (кураторів, співробітників), на яку була б покладена безпосередньо виховна робота з засудженими; розробку і впровадження нових методів і засобів карально-виховного впливу на засуджених і соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі;

підготовку проекту Закону України про соціальну адаптацію (реабілітацію) звільнених з місць позбавлення волі, які втратили соціально корисні зв'язки; в районах (містах) слід створити центри соціальної адаптації для надання всіх видів соціальної допомоги і організації соціального контролю за поведінкою звільнених²;

¹ З кожним роком кількість осіб, помішених у СІЗО, збільшується: за даними на 1999 р. у різних ізоляторах перебувало близько 39 тис. чоловік, з них, наприклад, у харківському СІЗО 4200 чоловік припадало на 4071 місце (див.: *Матвеев А.* Не спешите в СИЗО — там все еще не хватает мест // *Время.* 1999. — 28 авг.).

² Цим самим буде реалізована вимога, передбачена Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ і громадських формувань з охорони громадського порядку», про створення центрів соціальної адаптації // див.: *Офіційний вісник України.* — 1999. — № 24. — Ст. 1100). У цьому нормативно-правовому акті, зокрема, конкретизується необхідність «до кінця 2000 р. вирішити питання про створення в обласних центрах, великих містах, при окремих колективних сільськогосподарських підприємствах центрів соціальної реабілітації для осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, які не мають визначеного місця проживання, займаються бродяжництвом, втратили зв'язки з родинами, а також тимчасових притулків для осіб похилого віку, жінок і неповнолітніх, котрі зазнали утисків у сім'ї, покинуті або залишили сім'ю».

розробку законодавчих актів, які б передбачали широке залучення громадськості до проведення виховної роботи з засудженими і здійснення громадського контролю за діяльністю органів і установ держави, які виконують кримінальні покарання;

підготовку проекту Інструкції Державного департаменту України з питань виконання покарань про взаємодію правоохоронних та інших державних органів у боротьбі зі злочинністю.

Надійшла до редакції 15. 10. 2000

А. Волобуєв, професор Університету внутрішніх справ МВС України

Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності

Злочинність завжди відображувала в собі певні процеси, що протікали в суспільстві. Зміни в суспільному житті викликали відповідні зміни і в структурі злочинності, механізмах вчинення окремих видів злочинів. За останні роки наше суспільство кардинально змінилося. Соціальні процеси, пов'язані з ринковими перетвореннями, зокрема з приватизацією державної власності і розвитком підприємницької діяльності, істотно впливають на злочинність взагалі і особливо на її економічну складову¹. Ця обставина обумовлює нагальну необхідність ретельного вивчення трансформацій механізму економічних злочинів і врахування їх для розробки нових криміналістичних методик.

У сучасних умовах значно поширилися злочини, що вчиняються в процесі легальної підприємницької діяльності і з використанням можливостей, які вона надає: розкрадання майна в особливо великих розмірах, ухилення від сплати податків, шахрайства з фінансовими ресурсами та ін. Загальною рисою їх механізму є те, що вони вчиняються організованими групами і

¹ Під економічною злочинністю розуміється сукупність корисливих діянь, що вчиняються особами, які виконують певні функції у сфері виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг (у тому числі регулятивні і контрольні функції) (див.: *Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ.* — Х., 1999. — С. 15).